wel terdege ook die volken aan. Een oogenblik scheen het metterdaad, dat ook Frankrijk voor het Protestantisme was gewonnen, en wat vorderingen in Oostenrijk reeds gemaakt waren, toonen enkele bestaande stichtingen nog op verrassende wijze.

Een tweede oorzaak, waarom de Reformatie der 16de eeuw zoo al niet in uitsluitenden zin, dan toch bij uitnemendheid *de* Reformatie zal blijven, ligt in wat aan haar optreden voorafging.

Men vormt zich van de opkomst der Roomsche kerk veelal nog een zeer verkeerde voorstelling. Dit komt daarvandaan, dat de eerste worsteling der kerk van Christus in het Oosten plaats greep, vooral in Klein-Azië en Alexandrië, en dat het daar gebeurde, én door het opkomen van den Islam, én door het schisma der Grieken, ons allengs vreemd is geworden. Toch mag daarom niet vergeten dat de worsteling der kerk van Christus met de Neoplatonisten, de Manichaeën, Gnosticken enz., een zoo bange worsteling op leven en dood was, dat de vaste en cordate organisatie van wat nog behouden kon worden, het eenige middel was, om de kerk te redden; maar dan ook haar van meetaf een stempel opdrukte, dat ze straks, wat haar centraal leven aangaat, naar het Westen overgebracht, nooit weer aflei. De kiemen van het verkeerde zijn daarom volstrekt niet eerst in de donkere dagen der Middeleeuwen ingeslopen. Reeds bij Augustinus in de 4e eeuw vindt men naast de heerlijkste belijdenis der waarheid reeds geheel de kerkelijke theorie waaruit al het latere kwaad is opgekomen. En wie Thomas Aquinas, de beste leeraar vóór de Hervorming, met Augustinus vergelijkt, staat telkens verbaasd over de eenheid van gedachte, die deze beide mannen, zoodra het op de kerkelijke theorie en practijk aankomt, ook al liggen ze bijna duizend jaren van elkander gescheiden, verbindt. Juist dit echter was oorzaak dat er reeds van de eerste tijden der Christelijke kerk af een zeker verzet tegen deze kerkelijke theorie en practijk, eerst onbewust, later meer bewust, bij enkele gelooVigen openbaar wierd. Dit verzet was lang niet altoos principieel, en openbaarde zich, waar het opstoot lang niet altijd op consequente wijs noch in zuiveren vorm. Maar toch liep er door al dit verzet alle eeuwen door steeds één lijn, één gedachte, één zoeken van eenzelfde ideaal. Men kon geen vrede nemen met den vorm waarin de Catholieke kerk allengs het Christelijk leven gewrongen had. Dat was geen tegenstelling tusschen kerk en wereld, maar een amalgameering van beide in een onzuiver mengsel. Toch was het aan deze pogingen tot verzet nimmer gelukt, om tot eenig duurzaam resultaat te komen. Ook al slaagde men voor een wijle eens op een enkel punt van het terrein, de Catholieke kerk was als eenheid te machtig en omspande te zeer *heel* het leven, om haar blijvend afbreuk te doen. Er werd dan een afleiding op gevonden en opnieuw zoen gesloten door inschikkelijkheid, mits men het ééne teere puntje, de overhoogheid van Rome, maar erkennen wilde. En wilde men dat niet, welnu, dan aarzelde Rome ook geen oogenblik, maar tastte door, zonder van meedoogendheid te weten, en wat de Albigenzen en Waldenzen, en wat Huss en Hiëronymus van Praag ervoeren, dat was het gemeene lot van al deze hervormers en ontevredenen; wie voor de hiërarchie niet bukken wilde, dien bleef geen andere uitweg dan de dood.

En breking kon hierin eerst van lieverlee komen, doordien Rome topzwaar wierd en bezweek aan de consequente doorwerking van haar eigen verkeerde theorie. Rome zou nooit te overwinnen zijn geweest, zoo het niet ware ingeslapen, en zichzelve zedelijk verzwakt had. Maar toen nu allengs drieërlei saamwerkte, ten eerste Romes innerlijke verbastering, ten tweede het opkomen van het Rationalisme, door Rome zelve gevoed, en ten derde het ontwaken van het Germaansche leven, toen wierd de stroom die op Hervorming aandrong metterdaad allengs derwijs machtig, dat Rome zelve de quaestie ter hand nam. Het geroep om Reformatie wierd daardoor algemeen. Concilie na Concilie kwam saam, om aan dit geroep voldoening te geven. Pausen en bisschoppen maakten zich met het denkbeeld van Reformatie vertrouwd. En het was eerst na de finale mislukking van deze binnen-kerkelijke pogingen, dat eindelijk de volken zelven, deels onder de leiding van hun vorsten, deels tegen den wil van hun vorsten in, een werk ter hand namen, waartoe de kerk zelve onbekwaam was gebleken. En zoo nu kwam het, dat in de Reformatie der 16de eeuw de vrucht rijpte van een verzet, dat reeds twaalf eeuwen lang in de kerk gegist had, en haar duurzaam den eerenaam van *de* Reformatie der kerk verzekerde.

De derde oorzaak eindelijk, waarom de Reformatie der 16de eeuw zoo bij uitnemendheid *de* Kerkhervorming heet, kan korter aangestipt. Juist doordien Rome eeuwenlang alle maatschappelijk en staatkundig leven in haar steer besloten had, kon het niet anders of het eindelijk springen van den band die al deze dingen saamhield, moest een geheele omwenteling te weeg brengen in de machtsverhouding op het Europeesche schaakbord en op de markt van het Europeesche leven. Vandaar dat met de toenmalige Hervorming op kerkelijk terrein een niet minder geweldige ommekeer van zaken gepaard ging in de Kabinetten van Europa, in de verhouding tusschen de vorsten en hun volken, en minstens even sterk op maatschappelijk en wetenschappelijk terrein. Er vormde zich in de Noordelijke Staten van Europa een andere wereldbeschouwing, een geheel andere opvatting van het leven, die lang niet altijd een keer ten goede was, en waaruit voor een niet gering gedeelte de tegenwoordige heerschappij van *Ongeloof* en *Revolutie* is voortgekomen. Maar deze beide elementen schoten zoo vlak naast elkaar op, en waren in hun worsteling tegen Rome aanvankelijk zoo vast in elkaar gevlochten, dat men vaak voor reformatie der kerk aanzag wat niets minder dan haar algeheele ondermijning bedoelde, en in den gemeenen, neutralen naam van *Protestant* een hoogere eenheid vond om beider gemeenschappelijk protest tegen de ééne Hiërarchie van Rome te vereeuwigen.

Ook hierdoor nu heeft de Reformatie der 16e eeuw een zoo geheel eenige beteekenis verkregen, dat geen andere reformatie, die voorafging of volgde, ooit geheel op één lijn met haar staan kon.

KUYPER.

Officieele berichten uit de Ned. Geref. kerken.

Deputaten der voorloopige Synode tot het voorbereiden van een Zendingscongres, herinneren den afgevaardigden der onderscheidene Classes, dat de samenkomsten D. V. gehouden zullen worden op Dinsdag 23 en Woensdag 24 dezer, in de kerkeraadskamer der Ned. Ger. Kerk te Amsterdam (Kerkstraat No. 109, boven), en wel, Dinsdag 23 van 1—4 uur en van 6.30—9.30 's avonds; en Woensdag 24 van 10—4 uur.

(De afgevaardigden, die Dinsdag te twaalf uur mochten komen, vinden koffie en brood te hunner beschikking in het lokaal.)

Woensdagavond zal in de Keizersgrachtkerk eenen openbare zendingsure gehouden worden, waarbij zullen voorgaan de heeren Dr. G. van Goor van Bunschoten en Ds. F. Lion Cachet, van Rotterdam.

Donderdag 25 dezer wordt de jaarlijksche Algemeene Vergadering der Ned. Geref. Zend.-vereeniging gehouden in de Schotsche Zendingskerk. De tegenwoordigheid der afgevaardigden op die Vergadering is ten zeerste gewenscht.

Schenke de Heere bij deze samenkomsten een rijken zegen!

De Deputaten voornoemd:
F. LION CACHET.
L. WAGENAAR.
W. HOVY.

BREUKELEN, 16 April. Wat reeds geruimen tijd door de voorstanders der reformatie alhier werd begeerd, mocht heden, door de goede trouw des Heeren over ons, geschieden. Nadat, in een daarvoor bestaande godsdienstoefening, de bevestiging had plaatsgevonden van de broeders V. Zuidam als ouderling en G. H. Van der Wilt en G. Van Zwol, als diakenen, werd, onder leiding van Ds. G. Ringnalda, bedienaar des Woords in de kerk van Utrecht, als consulent, vergadering van den kerkeraad gehouden. In deze vergadering werd, in den naam des Heeren, het besluit genomen, om voor de kerk te dezer plaats te breken met de zondige banden der organisatie van 1816, en weder kracht en geldigheid te verleenen aan de aloude kerkenorde, zooals deze laatstelijk, door de Dordtsche Synode, in 1618/19 is herzien.

De kerkeraad, hiervan door dezen kennis gevende aan de zusterkerken, spreekt zijne begeerte uit tot onderhouding van den band der wederkeerige gemeenschap, ook in den weg des gebeds.

G. RINGNALDA,
Consulent.

Buitenland.

Italië. Jammerlijke verdeeldheid van het Protestantisme in Italië.

De hoogleeraar Comba, arbeidende aan de Waldenzische theologische school te Florence, schreef dezer dagen een artikel in de *Revue Chrétienne* over het Protestantisme in Italië. Zeer beklaagt de hoogleeraar er zich over, dat zoovele onderscheidene buitenlandsche kerken op het Italiaansche schiereiland zoeken propaganda te maken. Toen vertegenwoordigers dier verschillende kerken eenmaal bij koning Humbert op audientie waren, riep Zijne Majesteit uit: »Quante tinte!" (Hoevele kleuren!) En het is inderdaad ook verbazingwekkend, hoe Engelschen en Amerikanen er schatten voor over hebben, om eene afdeeling van hun kerkgenootschap in Italië over te planten. Het gevolg is, dat veel geld vermorst wordt, door eene wijze van evangelisatie te volgen, die geheel in tegenspraak is met den aard van den Italiaan, en dat personen zonder eenige contrôle geld gegeven wordt, die den naam hebben van te evangeliseeren en eenvoudig gelukzoekers zijn. Maar wij zullen den heer Comba zelf aan het woord laten.

Hij schreef:

»Wat moet een Italiaan er van denken, wanneer hij er getuige van is, dat mystieke traktaatjes uitgestrooid worden van den imperiaal van een omnibus af, of wanneer hij op de hoeken der straten onder de aanplakbiljetten van schouwburgen, de aankondiging leest, dat er hier of daar eene conferentie zal gehouden worden, die handelen zal over Jonas in den buik van den walvisch? Wat zal hij er van zeggen, wanneer hij zich naar een godsdienstige samenkomst begeeft, die hier besloten wordt met de uitdeeling van brood en boter, ginds van groote, ronde brooden, en wederom elders met de onderdompeling van een jonge vrouw in een vet water, terwijl er een gezang op slepende wijze bij gezongen wordt? Wat zal hij zeggen, wanneer hij in den evangelist een individu herkent, dat gisteren nog terecht werd veracht, en wat moet hij er van denken, als hij den volgenden dag het boekje leest, waarin de slechtaard wil uiteenzetten, waarom hij de Roomsche kerk verliet? Dit alles is vertoond en de inwoners van Rome weten er van.

Hebben wij genoeg gezegd? Neen, dit is nog niet alles, het is nog slechts weinig, indien men zich tebinnenbrengt, hoeveel ergernis het publiceeren van rapporten, die min of meer officieel waren, doch die zich bovenal door hunne onnauwkeurigheid onderscheidden gegeven heeft. Daarin verschool zich de waarheid als de zon achter de wolken, en maar al te dikwijls kon men er het tegendeel van de waarheid in lezen. De officieele verslagen maakten hierop niet altijd eene uitzondering. Men stelde daarin bijv. een Achilli als een nieuwen Luther voor, en hij was, helaas! slechts een schelm. Cocchi werd den Evangelischen Savonarola genoemd. Ik spreek niet van anderen; de lijst zou te groot worden. De predikant Meille van Turijn die het blad de *Buona Novella* (het Evangelie) schreef, deelde eens in een artikel mede, hoe naïef verwonderd zijne lezers waren, die gewoon waren aan allerlei overdrijving en leugen, en bracht den bekenden versregel in herinnering:

»Niets is schoon dan de waarheid; alleen de waarheid is beminnenswaardig."

Maar men lette er niet op. Engelsche, Schotsche, Iersche bladen lieten met den meesten ernst in hunne kolommen drukken, dat deze of gene kerk, die pas kort geleden geboren was, 3000 toehoorders en 10.000 bekeerlingen gemaakt had. New-Yorksche bladen meldden, dat een kardinaal, die voor zijn venster een gezang gehoord had van de leerlingen der Zondagsschool van Van Meter, slechtweg bekeerd was. Daarop ging Van Meter in het buitenland collecteeren, en op zijne reis verzamelde hij zooveel geld, dat het wel voor 20 scholen toereikend was. Maar toen hij in Rome was wedergekeerd, deelde hij aan een Amerikaansch publiek mede, dat zijne dollars hem op de terugreis ontstolen waren! Wat te doen? Zwijgen, zelfs voor hen, die ons ondervroegen, uit vrees van anders voor afgunstig gehouden te worden. Eenmaal had lord Kinnaird Rome bezocht en vereerde mij daarna met een bezoek. Hij was verrukt over alles, wat hij gehoord had. Wat had hij gehoord? De fanfares van Van Meter. Ik liet hem praten. Daarover ontstemd, vroeg hij mij: »Wat denkt gij er van?" Misschien hard, maar toch oprecht, antwoordde ik: »Ik kan mij beter voorstellen, hoe iemand er naar gaat kijken, wanneer Paillas (hansworst) poppen verslindt." Hij was als verslagen en ik hoor het hem nog betreuren, dat wij Waldenzen zoo enghartig zijn."

Na gesproken te hebben over de vergeefsche pogingen om de Vrije Kerk, die een Italiaansche is, met die der Waldenzen te vereenigen, welke kerk de nationale Protestantsche kerk van Italië kan genoemd worden, deelt de hoogleeraar Comba mede, hoe de Episcopaalsche Amerikaansche kerk een theologische school te Florence gesticht heeft, alsof die der Waldenzen onvoldoende of verbasterd was. Het is daarom niet te verwonderen, dat de resultaten van den arbeid en van de vele geldelijke offers niet overeenstemmen met de uitgesproken verwachting, noch met de gekoesterde hoop. Hij stelt dan ook als onwedersprekelijk vast, dat volgens de officieele verslagen aan de belanghebbende kerken over de geheele linie achteruitgang is op te merken, behalve in den arbeid, die de Waldenzen doen.

Reeds langen tijd geleden hebben wij gezegd, dat alleen datgene, wat de Waldenzen doen, op den naam van degelijk kan bogen, en dat de Waldenzen aangewezen zijn, om het Woord Gods tot het Italiaansche volk te brengen.

Spanje. In Spanje ziet men hetzelfde treurige schouwspel als in Italië. Ook daar betwisten verschillende sekten, van buiten ingevoerd, elkander het terrein. In dezelfde stad vindt men ondersheidene kleine kerkelijke gemeenschappen, die door het buitenland gesteund worden en die geen wortel in den boezem der Spaansche natie schieten, omdat elk zijne eigenaardigheden zoekt vast te houden. Eene poging, om der onderscheidene kerkjes te vereenigen, is mislukt. Er is te Madrid eene samenkomst van vertegenwoordigers van alle kerkjes in Spanje gehouden; men ontwierp daar de statuten voor een vereenigde Evangelische kerk, en stelde er eene geloofsbelijdenis op; doch de buitenlandsche kerken, die de verschillende gemeenschappen in het leven riepen en houden, wilden hare toestemming tot de ineensmelting niet geven. Wellicht is dit uit kerkelijke enghartigheid geweest, maar misschien ook, omdat men er tegen had, dat er een nieuwe geloofsbelijdenis moest opgesteld, zonder zich aan een der bestaande aan te sluiten.

Door het samenstellen van »statuten" en het opstellen van eene »geloofsverklaring" is het duidelijk, dat de mannen, die de vereeniging zochten, de kerken beschouwen als »vereenigingen" en niet als openbaringen van het lichaam van Christus. Uit dit éene blijkt reeds duidelijk, dat wat in Spanje en in Italië van buiten af wordt ingevoerd, niet is de waarheid, gelijk die door de Reformatie opnieuw aan het licht is gebracht, maar de waarheid, gelijk ten onzent de Ethischen haar opvatten, principieel ingaande tegen alle hoofdstukken der leer.

Engeland. Ritualistische nieuwigheden.

In Engeland is het getal Roomsche geestelijken zeer groot in verhouding tot het aantal Roomschgezinden. Nu is het een feit, dat de Roomsche bevolking in zielental niet toeneemt, althans niet in verhouding tot de Roomschgezin bevolking. Het zielental der Roomschen in Engeland is in 1888 met 6000 vermeerderd; wanneer dit getal in verhouding tot de Roomsche bevolking ware toegenomen, dan zou de Engelsche Roomsche kerk met 18,000 zielen moeten vermeerderd zijn. Reeds meermalen hebben wij op dit opmerkelijk feit gewezen. Telkens lezen we van overgangen van de Episcopale kerk tot de Roomsche en zouden we daardoor den indruk krijgen, alsof de Roomsche kerk ook wel in zielental moest toenemen. Doch het tegendeel blijkt het geval te zijn. De volksmassa is alsnog niet bereid tot overgang; wel wint Rome aan invloed, doordat vele personen uit den hoogsten stand zich in hare armen wierpen.

Dat evenwel steeds meer de weg tot wederkeer naar Rome gebaand wordt, is zeker. Van lieverlede is men voor een groot deel, zoowel in de staatskerk als in de vrije kerken, in de wateren der »Vermittlungstheologie" verzeild, de leer van de conditioneele onsterfelijkheid kon daarom vurige verdedigers vinden; ook het Methodisme heeft steeds veel bijval; de oppervlakkige meer dan Remonstrantsche leeringen van het Leger des Heils zijn mede een factor om het volk te vervreemden van zijne belijdenis, die in den grond Calvinistisch is. Daardoor bemerkt het volk het haast niet, dat het op Roomsche wegen gevoerd wordt. De conscientie van het volk komt niet meer als weleer op tegen de vele ceremoniën, die men in Roomschen trant in de kerken der Episcopalen heeft ingevoerd. De Engelsche staatskerk heeft de hiërarchie als beginsel van kerkregeering laten bestaan naast de aanneming van de Westminstersche confessie die een beslist Gereformeerd karakter draagt, wat de leer der zaligheid betreft. Maar, de hiërarchie heeft de neiging, gelijk ook in Nederland sedert de invoering der Synodale organisatie gebleken is, om de belijdenis op den achtergrond te schuiven. Vandaar dat van lieverlede en in steeds toenemende mate door eene geestelijkheid, die heil ziet in de vermenigvuldiging der ceremoniën, en het aanzien der kerk zoekt te verhoogen door deze steeds met meer praal en pracht te doen plaatshebben, de Episcopale kerken op Roomsche paden geleid worden, de prediking steeds kleiner plaats werd aangewezen en de eeredienst altijd grooter afmetingen aannam. Steeds wandelde men daarbij in het Roomsche spoor; men vond in de gebruikelijke ceremoniën die nooit door een ingrijpende reformatie werden afgeschaft, een aanknoopingspunt. Hoever men daarin reeds is afgegleden, blijkt uit het volgende.

Den 20sten Maart werd in Oost-Londen een man begraven, die met hart en ziel tot de Ritualistische partij, d. w. z. de partij, die alles doet om de Episcopale kerken alle op Roomsche leest te schoeien, behoorde. Dit geschiedde met de meeste praalvertooning. Den avond vóór de begrafenis werd de lijkkist in de kerk gebracht en zong men den doodenvesper. Den ganschen nacht werd bij het lijk door onderscheidene leeken en priesters de wacht gehouden. Des morgens te 6 uren werd een plechtige mis gehouden, aan het slot waarvan de geestelijkheid en het koor zich rondom de kist schaarden. Daarna werd het lijk met wijwater besprengd, men zwaaide het wierookvat er over heen, terwijl daarna hem »de plechtige laatste absolutie" werd toegediend. Te 7, 8 en 9 uur volgden nog drie andere missen, terwijl tegen 11 uren eerst de eigenlijke begrafenis-godsdienstoefening aanving. Nadat deze geëindigd was, werd het lijk, in plechtige processie, onder statig gezang uit de kerk gedragen.

Het toedienen der laatste absolutie en het gebruik van wierook is weder iets nieuws en ongewoons onder de Ritualisten.

Las men nu maar, dat een alarmkreet door heel Engeland opging over deze en dergelijke dingen! Doch bij de laag-kerkelijke of Evangelische partij, schoon nog steeds een belangrijke minderheid vormende, schijnt eene moedeloosheid te bestaan, die allen weerstand schijnt te verlammen. Wel klaagt men nu en dan de bedrijvers van Ritualistische stoutigheden bij de rechtbanken aan, doch van een kerkelijke actie tegen de Roomsche strooming is, helaas! niets te bespeuren.

WINCKEL.

Tweeërlei Adel.

Wat het licht voor onze oogen, de lucht voor onze longen is, dat is eenmaal het Calvinisme geweest voor ons vaderland: *de bron zijner sterkte en van zijn bestaan.*

DR. v VLOTEN,
(Gesch. v. d Nederl. Opstand.)

III. (*Slot.*)

Met een hartstocht, die tot roekeloosheid werd, grepen de Calvinisten thans naar de wapenen, doch met geen anderen uitslag dan onder zulke ongunstige omstandigheden te wachten was. Hun talrijkste bende liet bij de eerste botsing in West Vlaanderen 2000 dooden! De stad Valenciennes die rebel verklaard was, werd met woest geweld door Noircarmes ten onder gebracht; haar vroomste en meest gegoede burgers, en haar trouwe leeraars waaronder ook Guido De Brès werden ten zwaarde en ter galge verweren; een inval van Jan van Marnix in Walcheren mislukte en spoedig daarna bij Oosterweel, door den overmachtigen vijand overvallen, werd er een *slachting* in zijn bende aangericht, waaraan maar weinigen ontkwamen! Maar al toonden zij bij duizenden hun leven voor de zaak der vrijheid veil te hebben, al streden zij als leeuwen, het scheen dat de tegenomwenteling terstond en voorgoed zou zegevieren; en! de landvoogdes daardoor moed grijpend, riep nu alle man op, om bij eede de belofte van trouw aan haar en den Koning te hernieuwen. Toen bestormden de mannen van het schitterend verbond als om strijd het paleis te Brussel, om boete te doen en genade en vergetelheid af te smeeken voor het gebeurde op den weg, die daar een dwaalweg heette! Willem van Oranje echter weigerde dien eed en vluchtte ten lande uit. Duizenden volgden hem want nu werd met feller woede dan ooit het zwaard der vervolging uit de scheede gerukt. door den man, wiens naam alleen met bevende lippen werd uitgesproken; door den man die dat zwaard niet weder opsteken zou alvorens zich den naam van *Bloedhond* ten volle te hebben waardig gemaakt. Van den jammer en de ellende waarvan ons land in die dagen het tooneel was, schildert Hooft ons het volgende hartroerende tafereel: »Dat een volk zoo bloeiende in konsten en welvaart, een eedeldoom zoo trots ter waepen, gemeente zoo moedigh op haar vrijheit, zich nu van den smoodste en eerlooste der aarde, den buik laat intrappen; dat een stuk rabauts (*een schelm*) met landt en luiden naar zijn dartelheid omspringt; met hun goedt, lijf en leeven min nocht meer dan met lornen speelende. Want wien, in alle gewesten waggelde 't hooft op den halze niet, daar men dus eenen voet van rechten en rechtsvorderingh volgde? 'T ging dan aan elken kant op een vanghen en spannen (*binden*) van allerley standt, allerley sexe allerleij ouderdom. De galghen hinghen gerist de raaden, de straten, de boomen aan de weeghen stonden verlaaden met lijken, gewurght, onthalst, gebarnt: zoo dat de menschen in de lucht, tot adem schepping geschaapen, nu als in een gemeen graf, en woning der overleedenen, verkeerden. Elke dag't had zijn deerlijkheit. En 't bassen der bloedtklokke dat met de doodt van naamaagh den eene, van zwaegher oft van vriendt den andere in 't hart klonk; het bannen, en 't verbeurtmaaken der goederen had geen eindt. Tilbaar, ontilbaar, 't werd al aangeslaaghen en bekommert (*in beslag*) gehouden; tot onwaardeerlijke schaade van rijken, van armen, van kloosters gasthuizen weeduwen en weezen; die, naloopende jaren lang van hun recht en renten door looze uitvluchten versteeken bleven."

Zoo sleepten zich langzaam zonder de minste verademing bange jaren voorbij van een gruwzaam en onverbiddelijk schrikbewind. De schoone Nederlandsche gewesten, waar eens rijkdom en welvaart ten troon zaten; waar rust en vrede heerschten lagen thans vertreden onder den ijzeren voet van den Spaanschen dwingeland. Alle hoop scheen verloren; verslagenheid der geesten heerschte alom; totdat ..., totdat opeens de held, bij wien God voor Neerland hulpe had besteld bij monde van zijn trouwen vriend, den krijgshaftigen harpenaar Marnix van St. Aldegonde het verdrukte en verslagen volk dat bezielende lied vol bemoediging en berusting toezong:

Wilhelmus van Nassouwen
Ben ick van Duitschen bloedt
Den Vaderlant getrouwe
Blijf ick tot in den doodt!

Toen werden die verdrukten en verslagenen van geest als door hooger kracht bezield de gedachten, »*die Wilhelmus blazen*" Aan al de trouw, aan al de vroomheid, aan al de volharding en aan al het kinderlijk vertrouwen in God hun Heer, dat in de worsteling van dat volk zoo uitblinken, gaf dat lied in zijn kunsteloozen vorm de schoonste uitdrukking. Toen richtten de gebogen hoofden zich weder op, en voor Brielle's wallen deden weldra de stoutmoedige Watergeuzen het geschal der eerste krijgstrompet vergezeld gaan van die bezielde en bezielende klanken van dat kloeke lied: zoo werd het de overwinnings hymne van het volk der verdrukking bij uitnemendheid. En nog krachtiger leefde de volksmoed weer op toen de profetie van dat lied in vervulling ging toen werkelijk de van God beschoren held, teruggekeerde »in zijn regiment" om »een goed instrument" te zijn in de hand des Heeren. Toen klonk het vol blijden moed langs Hollands velden en wegen:

»Comt seventien provincliën
Stelt u nu op de voet
Den prince van Oranjën
Vriendelijck te ghemoet!"

En die blijde hoop, dat men »geschaert om de banieren" van dezen held, Duc d'Alve den Tyran zou »verlogieren" (verdrijven), die hoop werd niet beschaamd. Had toch de *Staatsman* Oranje het veld moeten ruimen voor Duc d'Alve, als *geloofsheld* keerde hij terug tot bevrijding der verdrukten. Dit onderscheiden karakter van Oranje's optreden: *eerst* als Staatsman en *later* als geloofsheld moet niet uit het oog worden verloren. Door den weg van tegenspoed, dien God onzen eersten Willem heeft geleid is hij zelf van lieverlee tot het klare bewustzijn gekomen, dat niet *zijn* werk maar het groote werk *des Heeren* in deze landen gewrocht zou worden en daarom ook niet op *zijn* tijd en niet op *zijn* wijze maar op den tijd en de wijze, door God zelf daarvoor beschikt.

Hijzelf als een openlijk afvallige ten lande uitgevlucht; het volk, dat redding van hem hoopte; gedood, verjaagd of tot ontvreemding zijner belijdenis gedreven, dat was aanvankelijk geheel iets anders dan de plannen die de staatsman Oranje had beraamd. En iets geheel anders *moest* het ook worden. Gaan wij slechts even na.

Wel was de hervorming allereerst van de zijde van Duitschland en dus in den vorm van het Lutheranisme deze landen binnengedrongen, maar, spoedig deed zich hier veel krachtiger de invloed gelden van het voortreffelijker Calvinisme; veel meer aansluiting vond dir bij het eigenaardig karakter onzer nationaliteit, en in de gegeven tijdsomstandigheden was het trouwens voor deze landen de eenig mogelijke, maar ook tevens de algeheel bevredigende bestaansvorm der Reformatie. Wij zeiden: het veel voortreffelijker Calvinisme, en wij hebben daarbij het getuigenis der geschiedenis voor ons. Overal toch waar de Hervormde kerk zich heeft moeten vestigen in heftigen strijd en zware vervolging zien wij dat die gemeenten zich vastklemmen aan de diepzinnige en tegelijk zoo krachtige belijdenis van het Calvinisme, die den mensch wel maakt tot een worm voor God, maar daardoor juist ook tot een adelaar tegenover zijn medemenschen Prof. Fruin erkent (*Tien jaren*, pag. 274) »Zoo als de protestanten boven de roomschen, zoo munten weder boven alle protestanten de gereformeerden uit in geloofsijver en geestkracht" En Bakhuyzen zegt: »Het Calvinisme was de hoogste ontwikkelingsvorm van het godsdienstig-staatkundig beginsel der 16e eeuw. Een hervormingskamp, die zoo laat na het ontstaan der hervorming kwam, als dat bij ons plaats had, kon niet anders dan Calvinistisch en ten voordeele van het Calvinisme zijn." (Het huwelijk van W. v. O. met A. v. Saxen, pag. 125). Geheel verdrongen werd hier echter het Lutheranisme niet. Het was vooral in den beginne sterk vertegenwoordigd onder den adel. De meeste Nederlandsche heeren waren door huwelijken aan Duitsche Lutherse familiën vermaagschapt; dat trok tot die richting, terwijl bovendien »het Calvinisme om zijn stroefheid en zijn dreigende gevolgen hun het meest tegen de borst was" (Bakhuyzen). Tweeërlei richtingen alzoo vertegenwoordigden hier de Hervormingspartij; ze waren bekend als: *die van de Religie* (de Calvinisten) en *die van de* (Augsburgsche) *Confessie* (de Lutheranen). Het streven der laatsten was van meet af op verzoening en bemiddeling gericht. Zij (vooral de Edelen onder hen) beschouwden de zaak meer uit een politiek oogpunt. Eerst werd bemiddeling gezocht, door voor de leeken het gebruik der avondmaalskelk te vragen, door toelating van het huwelijk der priesters, door wijziging van het kerkelijk leerstuk der rechtvaardigmaking ens. En toen het concilie van Trente aan al zulk vergelijk de pas had afgesneden, wilden zij aan de beslissing der Staten hebben overgelaten of niet hier en daar aan de nieuwe leer volle vrijheid zou worden verleend. Welnu ook langs dezen weg der bemiddeling had zich Oranje voorgesteld allengs van Filips meer verdraagzaamheid, meer zelfregeering voor de Nederlanden te bedingen. Daarop was aanvankelijk alle streven van den Staatsman Oranje gericht.

Voor ons echter, die nu voor de voldongen feiten der historie staan, is het duidelijk, dat dit nooit had *kunnen* geschieden, dat ook de scherpzinnige Oranje hier geheel buiten het eigenaardig karakter dier beide machten rekende, waarvan de zwakste door de sterkste tot een strijd op leven en dood zou worden *getart*. Niet toch van Filips was te vergen, dat hij in de heilige zaak van den godsdienst ook maar het minst zou toegeven, want niet zijn persoonlijke wil, maar de strekking zijner eeuw, het voorschrift, de gebiedende eisch zijner kerk moest hier uitspraak doen. Het volk zelf heeft ten onzent dat wel terdege begrepen, en daarom heeft het Alva ook nooit beschouwd als den scherprechter des Konings, maar als den beul des Pausen. Tal van geuzenliedjes getuigen dit onduidbelzinnig. Wij citeeren slechts de bekende regelen:

Hij (Alva) heeft geseyt, dat hij hier kwam,
Van 's Conincks weghen het lant innam.
Valselyck heeft hij 't gheloghen,
's Paus bundel was hij met moede gram.

En Dr. Nuyens, de *Roomsche* geschiedschrijver der »Nederlandsche Beroerten" erkent zelf (stuk I, deel II, pagina 55):

»Op het punt van strafwetgeving in zake ketterij was en bleef Filips onverzettelijk. Hij werd in zijn gedragslijn gesterkt door den man, die toen op den stoel van den H. Petrus zat, door Pius V. Deze begreep, dat de nieuwe secten tegen het Catholicisme een verdelgingsoorlog voerden, en het thans het vraagstuk gold van bestaan of ondergaan. Pius V was nog onverzettelijker in overtuiging dan Filips Hij was onverbiddelijk uit besef van het gewicht der omstandigheden; Pius V sloeg met adelaarsblikken gade wat tot in het verre westen geschiedde. De Nederlanden konden hem dus niet ontgaan en *door zijn nunciussen en brieven werkte hij op Filips.*"

Tegenover deze onverzettelijke macht nu van het oude, stond het beginsel eens nieuwen levens, belichaamd in mannen die eveneens krachtens hun beginsel niet wijken *konden* of *mochten*. Kloek toch, en stout tot het uiterste, stonden de Calvinisten onwankelbaar vast in hun overtuiging, dat niet alleen de Staat naar het voorbeeld van Calvyn's republiek te Genève »overeenkomstig Gods Woord" ordelijk *kon* worden ingericht maar dat dit ook *moest* en dat het *hun* heilige roeping was goed en bloed te wagen tot bereiking van dat doel. Niet dus met een instinctmatig, onberekend verzet had Filips hier te doen; geen tasten in den blinde werd bij deze mannen gevonden, maar een krachtig aanvatten van alle middelen, die konden leiden tot verwezenlijking van een vast en welomlijnd denkbeeld Zoo was het dan een beginselstrijd, een godsdienstoorlog, die hier gestreden werd. Terecht heeft Bakh. opgeteekend: »De geschiedenis van den Nederlandschen opstand is die van de hervorming in deze landen; en de geschiedenis van de Hervorming is die van de uitbreiding van het Calvinisme". Wel is met dezen godsdienstkrijg de handhaving der *nationale* vrijheid tegen Spanje's dwingelandij vereenzelvigd geworden, zoodat het tevens een *staathundige*, en geheel nationale strijd werd, maar de Calvinisten waren het toch die er den stoot aan gaven, er de drijfkracht in hielden en hem zagen eindigen met de bekroning van hun beginsel.

De Nederlandsche Adel, die in gelijkvloersche zelfzucht niet anders zocht dan eigen stoffelijke belangen, kon de beweging van geen der beide botsende machten volgen, en zoo van beide zijden bekneld geraakt, vond hij in dezen heftigen beginselkrijg zijn ondergang als *adelstand*. Om de treffende toepasselijkheid op de toestanden ten onzent verwijzen wij ook hier nog eens naar een woord, dat Schiller in zijn *Wilhelm Tell* den ouden edelman Attinghausen in den mond legt: (Wij veranderen alleen het woord *landman* in *boer*man).

»Hat sich der (Kauf)man solcher That, verwogen,
»Aus eignem Mittel, ohne Hilf der Edeln;
»Hat er der eignen Kraft soviel vertraut,
»Ja, dan bedarf es unsrer nicht mehr.
»*Es lebt nach uns, es will durch andre Kräfte,*
»*Das Herrliche der Menschheit sich erhalten.*

Door andere krachten »wilde", *moest* zich ook in de 16e eeuw ten onzent »het heerlijke der menschheid" handhaven. Die krachten waren: *Geloof* en *Vrijheid*.

Ongetwijfeld kan het slechts kortzichtigheid zijn, die uit de hoogte neerziet op het Nederland van vóór de Hervorming, het Nederland der middeleeuwen. Een volk toch, dat zich een stalen volharding had verworven in den runsteloozen strijd tegen de elementen, dat met ongekenden vrijheidszin aan de neiging tot machtsoverschrijding van het feodalismus perken zette, dat door noeste vlijt en rijk vermuft een nijverheid had geschapen, overal elders ongekend; een volk, dat een Thomas à Kempis en zooveel andere uitnemende, vrome geesten onder zijn kinderen telde heeft aanspraak op onze waardeering en sympathie; zulk een land had ook toen reeds aanspraak op den eerenaam van *bakermat der vrijheid*. En juist die uitnemende gaven en krachten, die zich in het Nederland der middeleeuwen ontwikkeld hadden, konden dan ook niet anders dan ten goede komen aan den geest der Hervorming, toen deze een vrijheid van hooger orde kwam opeischen. Van het Nederland na de vuurproef der Hervorming zegt Groen van Prinsterer zoo schoon: »Het is *geen ander*, het is een verjongd vernieuwd, geadeld, en door het geloof geheiligd vaderland geworden."

Het geloof dat dreigde te verstikken onder den druk der kerkelijke scholastiek, dat met algeheele ontzenuwing gedreigd werd door den invloed eener valsche mystiek, dat geloof bloeide weer frisch en krachtig op, toen het zich het levende Woord Gods door de Hervorming zag hergeven als de immer kwellende kron van het edelst levenssap Een ontluikende nieuwe maatschappij